

**XX. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)
Kolozsvár, 2017. május 18–21.**

Állatok és becsmélés a 16–19. századi Erdélyben

Szerző:

Péter Ágnes

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Bölcsészettudományi Kar, magyar nyelv és irodalom-angol nyelv és irodalom szak, alapképzés, I. év

Témavezető:

Dr. Fazakas Emese egyetemi docens

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Bölcsészettudományi Kar, Magyar- és Általános Nyelvészeti Tanszék

Tartalom

Bevezető	3
A nyelvi agresszió	4
Nyelvi tabuk, eufemizmus és káromkodások	5
A nyelvi tabu	5
Eufemizmus	7
Káromkodás	8
Becsmérlés és szitkozódás	9
Állatok, becsmérlés és szitkozódás	10
Állatok és betegségek	15
Összefoglalás	15
Bibliográfia	16

BEVEZETŐ

Dolgozatomban bemutatom azokat a becsmélő- és szitokszavakat, amelyek állatokat jelölnek, és amelyeket a köznyelvben használtak a 16–19. században Erdélyben.

Számomra fontos ez a téma, hiszen érdekesnek találom feltárni, hogyan használták régen a magyarul beszélők a becsmélő- és szitokszavakat, vagyis hogyan káromkodtak. Azért épp az állatokat jelölő szavakat választottam, mert az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (a továbbiakban SzT.) tanulmányozása közben észrevettem, hogy régen sokszor használtak olyan becsmélő kifejezéseket, amelyek állatneveket tartalmaztak, így olyan kérdések fogalmazódtak meg bennem, amelyeket igyekszem a dolgozatban megválaszolni, vagyis: milyen szövegkörnyezetben használták ezeket a kifejezéseket, mennyire számított offenzívnek, drasztikusnak és obszcénnek, amikor valaki így becsmérelte a társát. Az adatok gyűjtéséhez az SzT-at használtam fel.

Mivel a becsmélő- és szitokszavak nyelvi agresszióknak számítanak, ezért fontosnak tartom bemutatni azt is, hogy hogyan kapcsolódott ezekhez a szavakhoz pejoratív értelem, esetleg mennyire változott bizonyos szavak jelentése a jelölt időszakokban (például, hogy a *disznó* szó miért számít sértőnek és mennyire számított sértőnek régen). Ehhez természetesen szükséges a kultúrtörténeti háttér bemutatása is, amely tulajdonképpen feltárja az összefüggéseket és jelentéseket bizonyos szavak között. Ezt azért tartom fontosnak, mert a sok részletben könnyen el lehet felejteni egyes szavak eredetét, elsődleges jelentését, a kultúrtörténeti háttér feltárásával azonban el lehet igazodni a rendetlenségben.

A továbbiakban a nyelvi agresszióról szeretnék általánosan beszélni, majd pár szót ejteni a nyelvi tabukról illetve a káromkodásokról. Ezután rátérek a dolgozatomban fő témájára, vagyis az állatokat jelölő szavak és a becsmélés, szitokszavak használatára, azok negatív jelentésének kialakulására.

A NYELVI AGRESSZIÓ

A nyelvi agresszió olyan jelenség, amely közlés során a beszélő részéről sértő-, megalázó-, manipuláló szavakat tartalmaz (PAP 2014: 4). Egy *Nők joga* nevű szórólap-sorozatban megjelent cikkben így határozzák meg a szóbeli erőszakot: „A szóbeli erőszak esetében az elkövető nem ütésekkel félemlíti meg a partnerét, hanem szavakkal alázza meg, rombolja le önértékelését, manipulálja, zavarja össze, kényszeríti, és így hajtja őt uralma alá” (*Nők joga* 2013). Ez a meghatározás bár nem teljes, bemutatja a nyelvi agresszió nem egyértelmű megnyilvánulását is, vagyis azt, hogy a verbális agresszió létrejöttéhez nem föltétlenül szükséges a konkrét agresszivitás kifejeződése, lehet az manipuláció is. Ugyanakkor abban az esetben, ha szitokszavakról, becsmélésről vagy átkozódó szavakról beszélünk –véleményem szerint – mindenki számára nyilvánvaló, hogy nyelvi agresszióról van szó. A verbális agresszió vizsgálata tulajdonképpen egyidős a 20. században meghonosodó nyelvészeti pragmatikával és a diskurzuselemzéssel, hiszen ez a módszer teszi lehetővé a nyelvi agresszió megvizsgálását (PAP 2014: 4). A nyelvi agresszió során a két fél (agresszor és áldozat) elkülönülnek, és a nyelv eszköze lesz a másik fél feletti hatalom megszerzéséhez, „mely történhet direkt vagy indirekt módon, explicit vagy implicit formában, destruktív, konstruktív célból vagy csoportszolidaritás kifejezése céljából [...] A funkciótól függetlenül még az mondható el a társalgásban megvalósuló nyelvi agresszió minden formájáról, hogy a beszéd három szintjén artikulálódhat (ezek egyenként, illetve együttesen is érvényesülhetnek a megnyilatkozásban), az agressziót hordozhatja a beszéd tartalmi szintje, közvetítheti a metakommunikációs szint, illetve kapcsolódhat magához a beszédjoghoz.” (PAP 2014: 4).

A verbális agresszió célja „a nyelvi bántalmazás, az áldozat verbálisan felmutatott énjének destruktív és direkt megtámadása” (PAP 2014: 5). Az olyan közlésben, amelyben előfordul a verbális agresszió, a beszélő általában egyfajta hatalmi fölényt szeretne megszerezni a hallgatóval szemben.

Elmondható, hogy sokféle nyelvi formát tekinthetünk átkozódásnak vagy szitkozódásnak is. Ezek lehetnek olyan megnyilatkozások, amelyek vallásos vagy egyéb kontextusban fordulnak elő, de akár olyan hétköznapi nyelvi formák is, amelyek inkább nevezhetőek nyelvi tabunak, káromkodásnak, trágárságnak. Ezek a megnyilatkozások általában ellenségességet, gyűlöletet vagy frusztrációt fejeznek ki, feszültség levezetésére és (fizikai erőszak nélkül) agresszió kifejezésére szolgálnak (CRYSTAL 1998: 83–84).

NYELVI TABUK, EUFEMIZMUS ÉS KÁROMKODÁSOK

A nyelvi tabu

A tabu ősi fogalom, de csak a 18. században jegyezte le a szót James Cook kapitány. Polinéz eredetű, és ebben a közösségben a szó mindent jelent amit nem szabad, ami tiltott: tabu a neve annak amit nem szabad tenni, ahová nem szabad bemenni, amit nem szabad megérinteni vagy ránézni¹. Tiltások minden kultúrában léteznek, a leggyakoribb az ételtől való eltiltás, amely vallási megalapozottságú. A leguniverzálisabb példa a kannibalizmus, amely a világon szinte minden kultúrában tilos, de vannak kultúránként eltérő tiltások is, pl.: a hinduknál a húst-, a zsidóknál a nem-kóser ételeket-, a római katolikusoknál pénteken húst fogyasztani². Allan és Burrige csoportosítása alapján öt tabu-csoportot különíthetünk el: az első csoportban a test és a testnedvek szerepelnek, második a szexualitás és a kiválasztás aktusai és szervei, harmadik a betegség, halál és gyilkosság, negyedik csoport a szakrális terek, lények, tárgyak és szent személyek megnevezése, az utolsó csoportban pedig az étel szerepel (l. előbbi példák)³.

Freud szerint „a tabu-megszorítások másvalamit jelentenek, mint a pusztán vallásos vagy morális tilalmak. Nem isteni parancsra vezetik vissza őket, hanem tulajdonképpen önmagukat tiltják. A morális tilalmaktól az különbözteti meg őket, hogy nem tartoznak valamely rendszerhez, amely egész általánosan szükségesnek tekinti az önmegtartóztatást és e szükségességet meg is indokolja. A tabutilalmakból hiányzik minden indoklás, származásuk ismeretlen, azok szemében, akik azonban uralmuk alatt állnak, maguktól értetődőnek látszanak” (FREUD 1993: 24 idézi TARR é. n. 1–2).

A tabu az ember mindennapos magatartására, viselkedésére vonatkozik, egy szabályrendszer, tehát nem csak a nyelvben létezik. Az, hogy nem beszélünk tabukról, hozzájárul ahhoz, hogy nem vesszük figyelembe bizonyos dolgok létezését, de ettől még nem szűnik meg létezni. Azzal például, hogy nem beszélünk a halálról, nem tudjuk elkerülni azt, szóval az elhallgatás csak leplezés nyelvi szempontból. Hadrovics László szerint a tabu „kitérő, megkerülő elnevezés, amit olyankor alkalmaznak, amikor az eredeti nevet valamilyen tiltás miatt,

---

¹ “It is in the log of his third voyage, 1776–9, that he first uses the term *tabu* in an entry for 15 June 1777 and then again, five days later: »... Every one was Tabu, a word of vey comprehensive meaning but in general signifies forbidden.«.” COOK 1967: 129 idézi ALLAN-BURRIDGE 2006: 3

² “Such taboos are, in some form, almost universal. For instance, there are food taboos in most societies. These are mostly religion-based: the vegetarianism of Hindus; the proscription of pork in Islam...” ALLAN-BURRIDGE 2006: 4

³ „...bodies and their effluvia (sweat, snot, faeces, menstrual fluid, etc.); the organs and acts of sex, micturition and defecation; diseases, death, killing (including hunting and fishing); naming, addressing, touching and viewing persons and sacred beings, objects and places; food gathering, preparation and consumption.” ALLAN-BURRIDGE 2006: 1, idézi Kósa 2010: 3

tiszteletből, félelemből nem merik kimondani. Nyelvi szempontból ez lényegében a szinonímia körébe tartozik, de a természetes szinonim viszonyoktól annyiban különbözik, hogy nem a nyelv öntudatlan fejlődése hozza létre, hanem valami külső kényszer motiválja” (HADROVICS 1992: 59).

A nyelvi tabu kialakulása összefüggésben van a csönddel és az állatokkal (és a nekik tulajdonított mágikus hatalommal): „Az emberek régen démoni hatalmat láttak a szemtől szemben megjelenő állatokban. Úgy gondolták, hogy az állat misztikus lény, beszéde érthetetlen, erősebb és ravaszabb az embernél, ez pedig a szellemek rokonává avatja. Az embernek az volt a célja, hogy a csönddel elvonja azoknak a lényeknek a figyelmét, amelyektől fél...” (HEGEDŰS 1956: 101–102 idézi HEGYI 2011: 5). Hegyi tehát a nyelvi tabuk kialakulását elsősorban az állatokkal hozza összefüggésbe, amelynek alapját a démonokhoz fűződő hiedelem alkotta. Például a finnugor és szláv nyelvekben a vallási tisztelet miatt tabunak tekintett medve „igazi” nevét a ’mézevő’ jelentésű szóval helyettesítették. A szómágiának is nagy szerepe van a nyelvi tabuk kialakulásában, hiszen félelmet keltő az a gondolat, hogy egyes szavaknak mágikus erejük, hatásuk van. A legjobb módszer ennek elkerülése érdekében persze az, ha nem használjuk azt a bizonyos szót. Feltehetően a káromkodásoktól is ezért tartózkodtak, ezért tiltották azok használatát: féltek, hogy amit mondanak egymásnak az be is következhet.

A nyelvi tabuk tehát olyan nyelvi formák, amelyeket tilos kimondani, ezek a szavak kultúránként változóak. A nyugati társadalomban ezek a szavak leginkább a szexhez, a kiválasztáshoz és a természetfelettihez kapcsolódnak, de léteznek (vagy legalábbis léteztek) olyan kifejezések amelyek állatokat jelölnek és becsmérésnek számított használni őket – kontextustól függetlenül. Vannak olyan tabu szavaink is, amelyek testrészek nevei (pl. nemi szervek), de olyanok is, amelyek „istenekkel, ördöggel, szent helyekkel vagy egy közösség hiedelemrendszerében szentnek tartott bármely személlyel vagy dologgal kapcsolatosak: úristen, Jézusom, a próféta szakállára, szent szakramentum, ó egek, a pokolba stb” (CRYSTAL 1998: 84).

Eufemizmus

Mint említettem, a tabuk használata elkerülhető elhallgatással, ugyanakkor ez lehetséges eufemizmusok használatával is: „Szende Tamás szerint az eufemizmus annyit jelent, mint megszépíteni valamit, másként kifejezni egy szót, mint saját nyelvi jelével. Minden társadalmi rétegben tilos bizonyos dolgok, cselekvések néven nevezése, vagyis a nevük tabu (Szende, 1979)” (idézi CSELOVSZKYNÉ é. n.: 2).

Az *eufemizmus* szó görög eredetű, azt jelenti, hogy jó/jól beszélek (*eu-* 'jó, jól'; *phémi-* 'beszélek'). Latin megfelelője azonban *favere linguis*, amely azt jelenti, hogy 'hallgassatok/kedvezetek a nyelvetekkel'. Ezt a kifejezést imák alkalmával használták, ugyanis ilyenkor nem szabadott negatív jelentésű szavakat használni (amint látható, a latin megfelelő is összefüggésben van az elhallgatással). Eufemizmusokat a vallás és a társadalom is hozott létre – a társadalom jóval többet mint a vallás. A tabu témakörében említettem az öt csoportot, amelybe besorolhatóak a tiltott témák; ezekhez a témákhoz tartozó szavak használatát pedig beszédben megpróbáljuk elkerülni (azért bizonyos témákét csak, mert a bűnről gond nélkül beszélünk, de valakinek a halálát nem jelentjük ki ilyen nyersen), vagy ha mégis muszáj beszélni róla, akkor körülírjuk – ebben az esetben eufemizmusról van szó. Azért használunk eufemizmust, hogy megőrizzük a tabu tiltó jellegét, továbbá mert sokkal kényelmesebb elkerülni a közvetlen említést (CSELOVSZKYNÉ é. n.: 2).

Az eufemizmus a káromkodások, trágár szavak megszépítését is jelenti. „Idővel a szavak eufemisztikus alakjai elfedhetik eredeti jelentésüket {picsába → pitlibe, elbaszni → elbaltázni, és ide tartoznak Isten nevének hasonló szavakkal való helyettesítései, bizony Istók, az istállóját, az iskoláját}” (CRYSTAL 1998: 84).

Káromkodás

A magyar nyelv különlegesen híres szitokszavainak, káromkodásainak gazdagságáról, a következő olvasható egy Nyelv és Tudomány weboldalán megjelent cikkben: „A magyart mint idegen nyelvet tanulók rögtön a híresen cifra magyar káromkodásokra kíváncsiak, és a gyerekeket is nagyon érdekli ez a téma. Már csak azért is, mert tabu: nem szabad hallaniuk, tilos mondaniuk – valahogy mégis megtanulják valahol” (DÉVA 2010). A káromkodás tulajdonképpen: „durva szó, kifejezés, fordulat használata” –olvasható ugyanott–, tágabb értelemben a trágár szavak is ide tartoznak, szűkebb értelemben viszont csak azok a kifejezések, amelyek istenkáromlást tartalmaznak. Azonban nem minden trágár szó káromkodás: „önmagukban a trágár szavak nem tartoznak szorosan a káromkodás témaköréhez. Erre példa a kurva szó, ami önmagában csak pejoratív szó a prostituáltra. »A kurva anyádat!« esetében viszont már káromkodásról beszélünk” (DÉVA 2010).

Létezik olyan vélemény, amely szerint a káromkodás nem számít nyelvi agresszióknak, ugyanis nem irányul senki ellen, nem lehet vele bántani másokat, továbbá, hogy a káromkodás csupán olyan nyelvi kifejeződés, amely egy személy indulatainak „magánjellegű levezetését jelenti” (CSERESNYÉSI 2012). Ezzel a véleménnyel csak részben értek egyet. Szerintem a káromkodás igenis nyelvi agresszióknak számít abban az esetben, ha valakit megszólítunk vele. Például, ha azt mondja valaki, hogy „Az Isten *bassza* meg!” az nem egy személy irányában megnyilvánuló agresszió, ez tényleg az indulatok „magánjellegű levezetése” (CSERESNYÉSI 2012). Azonban ha egy illető azt mondja „Az Isten *basszon* meg!” vagy „A kurva anyádat!”, akkor az már nyelvi agresszió, hiszen akkor mond valaki ilyesmit, ha bántani akarja a másikat. Ha pedig csak vallási értelemben beszélünk káromkodásról, akkor szent személyek, tárgyak, helyek és egyéb vallással kapcsolatos hiábavaló emlegetése tartozik ide (DÉVA 2010), szóval az „Isten *bassza* meg!” felkiáltás is káromkodásnak számít, nem beszélve arról, ha ez egy nagyon vallásos személy előtt történik, ugyanis ez bántó lehet számára (még akkor is ha nem felé irányul a káromkodás). Tehát a káromkodás megítélését befolyásolja a jellege (vallásos vagy nem), az, hogy személyhez szól vagy indulatos felkiáltás, továbbá az, hogy a beszélőnek mi a célja vele.

A káromkodást kiválthatják a következő események: olyan negatív történés amelyet mi okozunk saját magunknak (véletlenül), vagy valaki más a hibás és mi szenvedünk, továbbá lehet nevetető célja is, elvárás is akár (pl. szurkolás közben néhol illik káromkodni), de lehet imidzsalkotó vagy önkéntelen is a trágár beszéd (pl. a Tourette szindróma) (nyest.hu, DÉVA (álnév) 2010). Ugyanakkor káromkodás részeként gyakran előfordul, hogy valaki állatneveket használ, például *kutya fasza*, *kutyafáját*, vagy *pillangós mindenit* stb. Kultúránkban a hithez kapcsolódó káromkodások eufemizált változata gyakran tartalmaz állatneveket, a *kutya* szó például sokszor helyettesíti Isten nevét a szitkozódásokban (régén egyébként nagyon súlyos büntetéseket róttak ki a káromkodók számára, ugyanakkor eufemizált forma használata esetében a helyzet rosszabb volt, hiszen ez azt jelentette, hogy a káromkodó – vallási felfogás szerint – kétségbe vonta Isten mindenható erejét) (DÉVA 2010).

A következő részben szeretnék tisztázni két olyan fogalmat, amelyeket elég nehéz elhatárolni egymástól, továbbá, amelyek tulajdonképpen a dolgozatom tárgyát képezik, vagyis: mit jelent konkrétan a becsmélés és a szitkozódás.

Becsmélés és szitkozódás

Mindkét fogalom a nyelvi agresszió részét képezi, mégis van különbség. A becsmélés elsősorban negatív minősítésre utal egy másik személy iránt, gúnyal párosítva. Az agresszor ebben az esetben lenéző az áldozattal szemben. Becsmélés esetén az agresszor megnyilvánulása nem annyira erőszakos mint szitkozódás vagy káromkodás során. A becsmélés lényege tehát az, hogy egy másik személy felé irányul, a cél pedig annak a személynek a megalázása, bántása.

A szitkozódás a káromkodáshoz közeli fogalom, ám míg a káromkodás a hithez kapcsolódik elsősorban, addig a szitkozódás nem ennyire „kötött”. Véleményem szerint szitkozódásnál inkább feszültséglevezetéséről van szó, mintsem egy másik személy megsértéséről (persze, ilyen értelemben is lehet használni, de úgy gondolom, hogy nem ez az elsődleges használata). Szitkozódás esetében az agresszivitás erőteljesebben, egyértelműbben nyilvánul meg mint becsmélés esetében, de nem sértő vagy bántó céllal szitkozódik valaki, a szitkozódás az indulatok „magánjellegű levezetése” (CSERESNYÉSI 2012).

ÁLLATOK, BECSMÉRLÉS ÉS SZITKOZÓDÁS

Az állatokat jelölő kifejezések használata becsmérés közben mindig egy másik személy iránt történt, a becsmért személy azonosult az állat negatív tulajdonságaival. A szitkozódásokban és becsmérésekben olyan állatok jelennek meg, amelyek szorosán kapcsolódnak az ember életéhez, (pl. háziállatok), olyanok, amelyek betegséget okoznak (pl. nyű, patkány) vagy tulajdonságaik miatt ellenszenvesek az ember számára (pl. kígyó, béka) (FAZAKAS 2014: 7). Ezen szavak használata szitkozódás során igen gyakori jelenségnek mondható, hiszen írott adatunk van már a 16. századból: 1568: „Edes sophiazzon... Bezzek kaar vgy mond hogy effele Jo parnath Illyen roz dizno zagattia” [Kv; Tjk 245], ugyanakkor ma is gyakran használunk ilyen értelemben vett kifejezéseket.

Az állatok pejoratív tulajdonságainak felhasználása mások sértegetése érdekében nem meglepő, ugyanis az emberek már nagyon rég elkezdtek mindenféle negatív jelenséget az állatok hibájának tekinteni: pl. a balszerencse és a fekete macska kapcsolata, a kutya és a baj forrása stb. A *kutya* egyébként azért érdekes ilyen tekintetben, mert több okunk is van pejoratív értelemben emlegetni őt: „...a kutya sokáig az alvilághoz tartozó halottkísérő, közvetítő, lélekhordozó állat szerepét töltötte be; több vidéken a hosszan tartó szárazságot a földbe temetett kutyának tulajdonították (ezért a tetemet meg kellett keresni és ki kellett ásni ahhoz, hogy a szárazság elmúljon; l. itt van a kutya elásva 'itt van a baj forrása' mondásunkat. Olykor az ördög a kutya alakját is felvehette. Ezzel lehet összefüggésben a kutyafejű tatár kifejezésünk is. A török és a Habsburg időkben a veszélyes kóbor ebek sem pozitív irányba lendítették a megítélésüket. (Vö. O. Nagy Gábor (1999) szólásmagyarázataival.) Illetve gondoljunk csak a kutya élet, kutya világ, kutyául van, kutya nehéz, kutyatermészete van, ebek harmincadjára kerül, ebadóban hagy stb., valamint a fennebb már a származásra vonatkozó kifejezések körében idézettek. Ezek egyike sem a háziállat pozitív tulajdonságait emelik ki.” (FAZAKAS 2014: 8–9)

Ezek alapján egyértelműnek tűnik az, hogy a *kutya* szó pejoratív értelmet is hordoz. Káromkodásokban a *kutya* és az *ördög* gyakran helyettesítették egymást vagy Isten nevét, így próbálták megszépíteni a káromkodást, kevésbé súlyossá tenni. Az SzT. szerint a *kutya* becsmérésként és szitkozódásként, írott formában először 1666-ban fordult elő: „ha engem kapitánnak több ő nagysága s ugyan az nyakamban hagyja, bizonyára nem sokára azt a hírt hallja ő nagysága, hogy két darabbá esett az kutya” [TML III, 633-4 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]. Ilyen esetben a *kutya* semmirekellő, alávaló emberekre vonatkozott, épp úgy ahogy a következő példákban is előfordul: „1752: te is olyan kutya vagy mint Urad, Urad

olyan mint te, ebnek parancsol Urad, eb Ura” [MNy XXXVI, 269]; „1822: Bernárd Benedek, hozzá hasonló Groff Mikes Jósi etc... az ő boszorkányos modgyok Szerént kialtozó ördög, kutya, veszett (:castis omnia casta:) baszom teremtetekkel rajta ördöngösködnek” [Kv; RLt ismeretlen rk pap panasza].

A *kutya* más megnevezéssel is szerepel a 16–19. századi becsmérésekben és szitkozódásokban, ilyen az *agár* ('vadászkutya fajta'): 1590: „ez Inctusnak az hol Akarta azt mondotta hogj en Ghalambfaluj Peter az feier aghar farka Alatt tartom hitemet tisztességemeth az előttis feiemhez vertek s el' szenuettem: Azert valamiúel szokoth Jambornak tisztessaget otalmazni Aszal otalmazsom enis Ellene Az mondasert holt dyomo(n) szollok hozza. Ezt ha tagadna megh Bizonytom hogy eo mondassa [UszT]; az *eb* kétféle jelentésben – az egyik jelentése 'alávaló' *ember*: 1593: „Baka ferencz... engem ebnek, kuruanak, arulonak zid vala [Kv; TJK V/1. 250], a másik viszont 'fene': XVII. sz. köz.: „kerdgiwk vala hogj ki czinalta az zolgalonak az Igiermeket, hogj ha az Ura czinaltaje s monda hogj czinalta az ebet, mindenkor latrok voltak eok [Kük.; Kp III. 79.], továbbá használták még az *ebagnő* ('kutya vénasszony') kifejezést: 1585: „Torday Was Georgy hwiti vtan valla, hallam hogy Tapazto Itsua(n) Trefakepen igy zola Az azzon Nepeknek Hallatok Bestie Curwafi ebageok Aggyatok penzt hozassunk bort Ne igiunk chak orcza pohart [Kv; TJK IV/1. 537] és végül a *kopóné* ('szukakopó'): 1597: „Nagy Andasne kepebe pedigh azt mondo(m), hogy engemet zihernenek mondot koponenak mjert kereztiensegemteol megh valasztott, kylen dion vagio(n) erette [UszT. – E két szó utólagos betoldás]. Található még szitkozódó szókapcsolat is, amelyben megjelenik a *kutya: kutya-adta* (ebszülte): 1717: „Kutya attával valo szitkozodását hallotta(m) Becski Ura(m)nak [M. Köblös SzD; RLt Pataki Sámuelné Dósi Kata (28) ns vall.], és *kutya-baszta* ('kutyacsinálta/nemzette'): 1675: „hallottam hogy kutia baztanak zitta az feleseget [Kőrispatak U; Pf].

A *disznó* még rosszabbul járt mint a kutya, hiszen sokkal több pejoratív fogalmat kapcsoltunk hozzá: *disznónak* mondjuk a lusta, igénytelen, undorító, kövér, falánk, ostoba, lomha embereket. Ahogyan a kutyánál látható a pejoráció háttere, úgy a disznónál is megfigyelhető az a folyamat, amely hozzájárult a negatív jelentéstársuláshoz: „A sertés – az ebbel együtt – az archaikus képzetekben a teremtő férfi és női princípium negatív aspektusait testesítette meg: az enyészetet, a fertőző (bőr)betegségeket, a háborús pusztítást, a könyörtelen telet, a saját gyermekeit fölfaló természetet. (...) Kronosz (Khronosz), a latin Saturnus, mint a gyermekeit felfaló Idő és a Halál planétaistene egy személyben, éppen a december–január hónapok feletti hatalmat nyerte el a hellenisztikus világban felvirágzó csillaghitben. Saturnus tiszteletére éppen ezért vágta sertést a rómaiak. A szaturnikus sertés-jelkép tovább élt a

keresztény időkben. Tudatos alkalmazásának »illetékes« forrásaként példaszerűen említhetünk több evangéliumi helyet; Jézus csodáját, amikor az ördögöket (gonosz lelkeket) disznókba kergeti (Mt 8,31–32), a tékozló fiú példázatát, aki az Atyától eltávolodván disznók között él (Lk 15,15–16). A farsangolást ostromozó egyháznak többszörös jogcíme is volt arra, hogy a sertést egyik-másik főbűn, rendszerint a Falánkság, ritkábban a Kéjsóvárság jelképévé tegye” (JANKOVICS 1997: 21–22).

A SzT alapján az első írott adat a *disznó*ról becsmérlő kontextusban 1568-ban jelenik meg, de nagyon sok adat van a disznóról későbből is, íme pár: 1568: „Edes sophiazzon... Bezzek kaar vgy mond hogy effele Jo parnath Illyen roz dizno zaggatia” [Kv; TJK 245], a következő: 1584: „Zekeres Mihaly vallia, A Zwretkor ezt lattam hogy az leany veztegh wl vala Monda ferkely Miklos feleol, Rezeg Az Dizno, Ne(m) megie(n) haza... hane(m) chak rajta(m) Akar hewerny [Kv; TJK IV/1. 226]; 1797: „enye huntzfut Disznaja és haszontalan tejes szájú embere, hát te vagy itt Úr és te porontsolsz (Náznánfva MT; Berz. 3.3. N. 21); 1813: „(Barátosi József) a Czéh Gyűlésekben tsak olyankor jelenik meg a mikor olyan részeg mind s. v. a’ Dizno, ugy annyira, hogy a Czéh Gyűlések miatta becsületesen nem folyhatnak, szüntelen hástortokodik [Dés; DLt 56, 37]. Ez az utolsó adat azért érdekes, mert megjelenik benne a mentegetőző formula, amelyet felhívja a figyelmünket arra, hogy itt becsmérlésről van szó, továbbá arra, hogy nem illet ezt a mocskos és igénytelen állatot csak úgy emlegetni, vagyis eléggé drasztikusnak számított a *disznó* szó használata emberre vonatkoztatva (Vö. FAZAKAS 2014). Ezekben a feljegyzésekben a *disznó* leginkább csak arra utalt, hogy az illető undorító és igénytelen, azonban van olyan adat is, amelyben egy nőt becsmérelnek ezzel a szóval, itt pedig elsősorban nem az undorító jellegre utal, hanem a nő könnyűvérűségére: 1634: „en dizno Azzonynak, kurva nemszetsegnek mondotta(m) [Mv; MvLt 291. 5b]. Ez a jelentés egyébként – malackodás – a kultúrtörténeti szempont szerint összefüggésben van a rózsaszínnel – így a szexualitással is: „... a malac rózsaszín, ezért a »malackodáshoz« – aminek hallatán, láttán még el is pirulunk – ez a szín társul” (JANKOVICS 1998: 110).

A *kígyó* is az egyik főszereplője a 16–19. századi becsméréseknek és szitkozódásoknak, ami érthető, hiszen a többség számára ellenszenves állat, harapni is tud, ráadásul a mérges kígyó harapása halálos vagy komoly betegséggel jár, amit régen nem tudtak hatásosan gyógyítani. A kígyó az örök rossz, az ördög megtestesítője, ugyanakkor pozitív fogalmak is kapcsolódnak hozzá: „Drákón görögül »sárkányt« és »kígyót« jelent, János pedig a Jelenések könyvében így ír: »a nagy sárkány, ama régi kígyó, a ki nevezetik ördögnek és a Sátánnak« (12, 9). Zsidó-keresztény és görög-római hagyományainknak tulajdonítható, hogy a mesebeli Roszszat jelképező »hétfejű sárkányt« – hiába emberszabású lény – az európai gyerekek sárkánykígyónak képzelik el. A kígyó egyfelől az alvilági gonosz jelképe, a Sátán bibliai szinonimája, az észrevétlen közelítő halál megtestesülése; másfelől azonban termékenység-jelkép, a megtestesült bölcsesség és gyógyító erő, a halhatatlanság és örökkévalóság szimbóluma. Az állat eredendően a természet örök körforgását, évenkénti elhalását és megújulását példázta, a természeti ciklust követő életritmusával (téli álmom, rendszeres vedlés)” (JANKOVICS 1997: 275). A kígyó a görög mitológiában is számos helyen megjelenik mint alvilági lény: „Minoszt, a görög mitológiában a holtak egyik bíróját, kígyófarokkal ábrázolták; a hősök haláluk után jóskígyókká váltak, s a lélekvezető Hermész jelvénye kígyós bot. Kígyó végez Laokoóonnal és fiaival, Euridikével; gonosz szándékkal küld kígyót a gyermek Héraklész bölcsőjébe Héra; a szörnykülsejű erinuszok (latin furiák) és gorgók karján, hajában kígyók tekegőznek; a szoláris hősök emberevő, alvilági sárkánykígyókkal viaskodnak” (JANKOVICS 1997: 276).

A *kígyóról* a következő feljegyzéseket találtam: 1584: „Sokszor monta(m) Bozorkannak zemebe sok Jambor eleót monta(m) Azt(is) és kenalta(m) hogy tegie(n) Bar tudoma(n)t es keresse(n) rea, de chak el halgatta es chak kigionak mondoth [Kv; TJK IV/1. 263 Margit Regeny Tamasne vall.]; 1590: „az Mathias felesége ezt az Mathiast nem tisztelte hanem az vrat azzonj embe leuen kuruanak, kigonak bekanak és minden ochjmansaggal zitta [Kv; TJK V/1. 43 Gabriel Herceg vall.]; 1597: „Mikor Kadas Janost megh fogak menek hozzaia az toronba kerde(m) hogi miben vagion dolga monda vgi vagion hogi ameli kigiot az halaltol megh mentek azon kigio arczúl tamadott most rea(m)... immar teljességgel el keseredtem [Kv; TJK VI/1. 98 Zekely Marton varos zolgaia vall.]. Ezekben az adatokban a *kígyó* jelentése becsmérésként ’alattomos, álnok, undok’.

A legtöbb adatot a fennebb bemutatott állatokról találtam, azonban több olyan állat is van, amelyről sokkal kevesebb feljegyzés található szitkozódó és/vagy becsmélő kontextusban. Ilyen a *berbécs*: 1783: „vén dögnek, szürke Berbétsnek vén hóhérnak szidalmazta s egyebekkelis bestelenitette [Usz; EMLt], a *cserebogár*: 1798: „Müllerné Sugván edgyetis mástis a Férjének Delucio Legénye ellen ötött Czipo Hatu Cserebogarnak Compellázta a férje előtt [Déva; Ks 115 Vegyes ir.], *kecskebéka* (’alávaló, gyalázatos ember’): 1632: „az szwretkor Csizmazia Istuan az szeoleiet az Fazakas Simonne mezgeien hordgia vala ala... eleibe alla és szída mondua(n) keczke Bika im bestie kurua fi ageb miatt hordod ith ala az szeoleot, de Csizmazia Istuanis szitta bestie kuruafi szülének és taszigalak egymast [Mv; MvLt 290. 109], a *pillangós*: 1752: „nem kell nékem az az Vesselényi csufos bora Pillangos diszno teremtette, hanem jo bort hozz énnékem [MNY XXXVIII, 56] stb. A *macska* is megtalálható a becsmélő- és szitkoszavak között (1812: „Innen mentek a Groffné Házába a’hol le motskolták a Grofot így szolván: Samuka, Majmuka, Tőkös, Törnyös méntseredett Matska [Héderfája KK; IB. Nemes Jánosi Ersebeth Takáts Joseffné (28) gr. I. Bethlen Sámuel tisztnéje vall.]), ezzel az állatnévvel szókapcsolatokat is hoztak létre, például *macska-henger* (jelentése ’macskahóhér’, tehát a kifejezés negatív értelme nem a macska hibája, hanem az elkövető emberé): 1574: „Orsolia ceob Ianosne hallota Takach Antal Mongia volt Matias papnenak Machka hengernek Mondlak mert Meg Eolted az Machkat [Kv; TJK III/3. 404]) és *macskapecsét* (1582: „Veres Imreh vallia Monda ez Cassaj Azzony, No eregyel s mond megh Annak Az Machka Pechetnek poztomethew Martonnenak, hogy Amely chomolekot fel keóteót az gerendaba Santa ersebettel eozwe vegiek le azt az bwweolest Bajolast, és megh Giogiul az vra egiebet Nem tudok [Kv; TJK IV/1. 108]). A *ludas* szintén megjelenik, de becsméléskor nem a bűnös vagy hibás emberre mondták, hanem arra az emberre aki libát lopott (tehát itt sem az állat a „ludas” a pejoratív értelemért): 1788/1790: „minket Lud lopo Tolvajok(na)k mondani után ut felen Piaczan még pedig közönséges heti vásárkor s utánnak is Házak mellett el jötünkkel Ludas Baloghok(na)k kiáltazni, amellet adtával teremtettével káromolni nem iszanyodtanak sok izben és versben különböző helyyeken [Dés; DLt].

Észrevehető tehát, hogy a *kutya*, *disznó* illetve a *kígyó* szavak használata számított igazán drasztikusnak, ezek voltak a legsértőbbek becsmélő és szitkozódó kontextusban, ugyanakkor megjelentek más állatok is, amelyek negatív jelentést hordoznak, de ezek nem voltak annyira offenzívek mint a *disznó*. Néhány ilyen kifejezést ma is használunk, azonban manapság már nem számítanak ezek a becsmélések és szitkozódások nagyon sértőnek, de a pejoratív jelentés megmaradt.

Állatok és betegségek

Különböző állatokhoz nagyon sok negatív jelentésű fogalom kapcsolódott hozzá, ezt az is bizonyítja, hogy gyakran neveztek el betegségeket is állatokról, ugyanis régen az emberek bizonyos állatokat tartottak felelősnek egy-egy betegségért. A népi hiedelem szerint a könnyen sikló állatok (pl. kígyó, gyík) bemásznak az ember gyomrába és elszívják annak erejét. A betegségekért felelős állatok – a csúszó-mászókon kívül – általában harapósak és veszélyesek, ezek betegségdémonként is megjelentek a néphitben: pl. rák, béka, féreg, egér, farkas stb. Az elképzelésnek van reális alapja, hiszen létezik olyan giliszta, amely az ember gyomrában élőszködik.

Külső tulajdonságok hasonlósága alapján betegségeket is neveztek el állatokról, pl. béka volt a neve a nyelv alatt keletkező daganatnak, egérnek nevezték a ló nyakán vagy füle tövéénél keletkező daganatot, ínpók volt a ló ínyhüvelygyulladására, madárkórság a nyelv bénulása, a torokgyík, rák és a tyúkszem kifejezések ma is ismertek és használtak. A farkastorok, nyúlszáj, farkasvakság kifejezések szintén használtak ma is (KESZLER 2002: 14–15).

ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatomban tehát sikerült bemutatnom, hogy a nyelvi agresszió részeként káromkodásnak számítanak azok az indulatos felkiáltások, amelyek egy személyhez szólnak és vallási kontextusban azok, amelyekben a beszélő szent személyeket, tárgyakat vagy helyeket emleget hiábavalón; bemutattam továbbá a becsmélés és szitkozódás közti különbségeket, a nyelvi tabu, a káromkodás és állatok összefüggését. Azt is megvizsgáltam, hogyan használták a 16–19. századi Erdélyben az állatneveket tartalmazó becsméléseket és szitkozódásokat, hogyan kapcsolódott ezekhez az állatokhoz pejoratív jelentés, továbbá a kultúrtörténeti háttér feltárásával sikerült összekapcsolni bizonyos fogalmakat, rendet rakni a zűrzavarban. Végül is elmondható, hogy az állatokat jelölő szavak gyakran előfordultak káromkodásokban, sértőnek és megalázóknak számítottak ezek a megnyilvánulások, és bár ma is használjuk őket, pejoratív jelentésük nem annyira drasztikus mint régen.

BIBLIOGRÁFIA

ALLAN, KEITH – BURRIDGE, KATE 2006. *Forbidden Words*, Cambridge University Press, New York.

CRYSTAL, DAVID 1998. *A nyelv enciklopédiája*, Osiris, Budapest.

CSELOVSZKYNÉ TARR KLÁRA, *A „megszépített” halál*, h. n., é. n.

Web: http://www.epa.uz.ua/02000/02002/00007/pdf/1999-osz_cselovszkyne-megszepített.pdf

FAZAKAS EMESE 2014. Az erdélyi égiségben használt „szégyellni való” szavak = *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*, szerk. FAZAKAS Emese, JUHÁSZ Dezső, T. SZABÓ Csilla, TERBE Erika, ZSEMLYEI Borbála, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.

HADROVICS László 1992. *Magyar történeti jelentéstan*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

HEGYI KITTI 2011. *Káromkodás (trágárság) mint nyelvi tabu*, (BA záródolgozat), Debrecen.

JANKOVICS MARCELL 1997. *Jelkép – Kalendárium*, Csokonai Kiadó, Budapest.

JANKOVICS MARCELL 1998. „*Mély a múltnak kútja...*”, Csokonai Kiadó, Debrecen.

KESZLER BORBÁLA 2002. *Állatnévi eredetű betegségnevek a XVII. Század elejéig*, Magyar orvosi nyelv, h. n.

KÓSA BORÓKA 2010. *A nyomdafesték tűréshatára*, Kolozsvár.

PAP KINGA KATALIN 2014. *A nyelvi agresszió formái és funkcionális jegyei a középkorúak spontán társalgásában és az osztálytermi diskurzusokban* (Doktori Disszertáció), Budapest.

SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* I–XIII. 1976–2014. (I–VIII. főszerk. SZABÓ T. ATTILA, I–IV. Kriterion Kiadó, Bukarest; VI–VIII. Akadémiai Kiadó – Kriterion Kiadó Budapest–Bukarest; IX–XI. főszerk. VÁMSZER MÁRTA, Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár; XII. főszerk. KÓSA FERENC, Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár; XIII–XIV. főszerk. FAZAKAS EMESE, Erdélyi Múzeum- Egyesület, Kolozsvár.)

<https://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/leporello-szobeli-eroszak-2014.pdf> (2017. 01. 21.)

<http://www.nyest.hu/hirek/gyorstalpallo-karomkodasbol-mikor-miert-hogyan-karomkodunk> (2017. 04. 15.)

<http://magyarnarancs.hu/egotripp/a-karomkodas-gyonyorusege-78138> (2017. 04. 15.)